

УДК 396.4:37(09)

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ЖІНОЧОМУ РУСІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стражнікова Інна Василівна
м.Івано-Франківськ

У статті розглядаються проблеми організованого жіночого руху Західної України до виникнення різних типів навчальних і виховних закладів, що сприяло становленню інституцій суспільної опіки, розвитку приватного шкільництва, підвищенню освітнього рівня жінок.

Ключові слова: жіночий рух, шкільництво, практична діяльність, товариства, жіночі заклади, навчальні дисципліни.

Докорінні зміни у різних сферах життя в Україні актуалізують проблеми, пов'язані з визначенням місця та ролі жінок у демократичних перетвореннях. Адже становище жінок у державі є індикатором її прогресу і не відкривши їм доступу до всіх напрямів людської діяльності, суспільство не може розвиватися повноцінно.

В Україні реалізується програма ООН “Гендер у розвитку”, спрямована на встановлення рівності між особами жіночої та чоловічої статі, залучення до співпраці уряду нашої держави, громадських організацій та засобів масової інформації. Засновано також ряд жіночих громадсько-політичних організацій, у різних кутках України створено окремі позашкільні установи для дівчат, жіночі ліцеї та гімназії. У рамках проекту “Уповноважена освіта” розроблено концепцію “педагогіки уповноваження”, яка впроваджується в загальноосвітніх школах і вищих навчальних закладах Києва, Сімферополя, Ужгорода та ін. Проводяться міжнародні та всеукраїнські конференції з проблем жіночого руху.

Реформуванню освіти, її організації на основі спеціальних концепцій, просвітницьких й освітніх програм, котрі базуються на гендерних підходах щодо виховання представників обох статей можуть сприяти виявленню позитивних ідей у вітчизняному досвіді започаткування та розвитку жіночих закладів освіти у наукових пошуках дослідників, зокрема Західного регіону України.

Окремі аспекти розвитку жіночої професійної освіти в Україні висвітлено у дисертаціях І. Волкової (фрагментарна інформація про жіночі фахові заклади, часом), І. Малинко (особливості функціонування Вищих жіночих курсів), Л. Применко (порівняння жіночої освіти у Франції та в Україні ХVІІІ – першої половини ХХ ст.). У контексті інших проблем опосередковано розглядаються деякі особливості функціонування жіночих закладів освіти у працях Н.Бенюх (фармацевтична освіта жінок у Галичині), Н. Дем'яненко, І. Улюкаєвої (педагогічна освіта жінок), І. Лікарчука (управління нижчими жіночими навчальними закладами), О.Цвігун (музична освіта), праці з історії освіти жінок (А. Бикова, З. Нагачевська, О. Лихачова, О. Назаревський, І.Шапіро, В.Щербина), з жіночої проблематики (М. Богачевська-Хом'як, О. Щепкіна), з історії розвитку загальної та професійно-технічної освіти (А. Венсело, Е. Дніпрова, С.Сірополок, О.Сухомлинська, М.Ярмаченко та інші).та в дослідженнях інших науковців (О. Гриви, Є. Луценка, В. Постолатія, В. Трикова, С. Якушевського). Різні аспекти становлення фахової освіти жінок у Російській імперії та зарубіжних країнах викладено у монографіях М.Захарченка, В.Кінда та ін.

Проблема жіночої освіти широко обговорювалася на сторінках дореволюційних газет та журналів. Наприклад, журнали “Киевская старина”, “Світло”, “Педагогический вестник”, “Педагогическая мысль”, які видавалися в Києві, жваво відгукувалися на відкриття нових навчальних закладів, аналізували труднощі їх становлення, ставлення до них громадськості. Окремі відомості з життя жіночих середніх закладів, обговорення деяких аспектів проблеми жіночої освіти можна знайти на сторінках газет “Киевлянин”, “Рада”, “Педагогическая неделя” (Київ), “Одесский вестник”, “Школьное обозрение” (Одеса), “Южный край” (Харків). Вони публікували оголошення про прийом жінок у навчальні заклади, давали оцінку їхнього матеріального становища, друкували кореспонденції про підготовку до відкриття нових навчальних закладів, про стан навчального процесу в них. Адаже темпи

розвитку професійної освіти жінок в Україні були повільнішими у порівнянні з освітою чоловіків. Її розвиток відбувався під впливом соціально-економічних перетворень в Україні, зарубіжних тенденцій у професійній освіті. Навчання у жіночих професійних навчальних закладах не було масовим явищем.

У зв'язку з цим О.В.Аніщенко було зроблено спробу класифікувати та охарактеризувати основні типи нижчих рукодільних закладів для жінок: 1. Професійні школи, училища, курси і класи (ткацькі, рукодільні, з крою і шиття, плетіння) із загальноосвітнім курсом навчання; 2. Професійні навчальні заклади без загальноосвітнього курсу навчання; 3. Професійні заклади без теоретичної підготовки (навчальні майстерні) з ручної праці або рукодільні, ткацькі, кравецькі; 4. Ремісничі професійні курси, відділення, класи при загальноосвітніх і фахових навчальних закладах, дитячих притулках; 5. Інструкторські школи. Схарактеризовано також середні заклади названого профілю (окремі курси професійних знань) [1, с.15].

Вивчення розвитку сільськогосподарської освіти жінок дало науковцю можливість класифікувати установи нижчої освіти даного напрямку: 1. Школи, училища і курси домоведення, кулінарної справи та загальні сільськогосподарські. 2. Школи і курси з окремих галузей сільського господарства. 3. Дитячі сільськогосподарські притулки. 4. Сільсько-господарські гуртки (сприяли поширенню позашкільної сільськогосподарської освіти). Середні сільськогосподарські заклади були представлені відповідними курсами і школами. В Україні також діяли курси за програмами вищих сільськогосподарських навчальних закладів [1, с.16].

Аналіз навчальних планів і програм понад 40 жіночих фахових навчальних закладів дозволив констатувати, що чільне місце в них посідали загальноосвітні дисципліни, які мали професійну спрямованість із врахуванням місцевих умов, проблем конкретного регіону. Поряд із цим значна увага приділялася релігійному вихованню та практичній підготовці учениць.

Однак, незважаючи на слабку навчально-матеріальну базу (обмежені можливості щодо придбання необхідних приладів, карт, глобусів, посібників та іншої літератури), педагоги і майстри професійного навчання застосовували різні наочні, словесні і практичні методи, прийоми і форми навчання (у різних співвідношеннях для багатопрофільних установ). В Україні у жіночих закладах освіти поряд із вітчизняними використовувались зарубіжні методики викладання різних предметів, а також підручники і навчальні посібники, перекладені з іноземних видань. Викладачами в них працювали педагоги і майстри з усієї імперії, котрі здобули фахову освіту у вітчизняних навчальних закладах і за кордоном, а також іноземні піддані. Питання фахової жіночої освіти в Україні обговорювалися на всеросійських та міжнародних конгресах і з'їздах (1889-1913 рр.). Творчі роботи вихованок українських професійних навчальних закладів та притулків демонструвалися і відзначалися нагородами на всесвітніх виставках (1893-1900 рр.). Специфіка організаційних форм, зокрема “рукодільного і політехнічного навчання” здебільшого зумовлювалася необхідністю поєднання двох процесів – навчального і трудового (виробничого). Вітчизняними педагогами, які працювали у жіночих закладах професійної освіти, створювалися авторські методики викладання окремих предметів.

З виникненням професійних жіночих закладів наприкінці ХІХ ст. жінка отримала доступ і до вивчення спеціальних предметів - бухгалтерії, політичної економії, законодавства та інших.

Законодавча регламентація жіночої середньої освіти розпочинається ще з другої чверті ХІХ ст., коли вже функціонував ряд інститутів шляхетних дівчат, у тому числі і в Україні. Але методом докладного обговорення в уряді проблема жіночої освіти стає в середині ХІХ ст. під час здійснення реформи, яка перед-

бачала створення всестанових відкритих середніх жіночих шкіл та мала велике історичне значення: відкрила шлях до середньої освіти представницям усіх верств населення, сприяла залученню жінок до суспільної праці на ниві освіти, культури, науки, актуалізувала проблему вищої жіночої освіти.

Проте, вищезгадана реформа не запрацювала повною мірою через такі фактори: по-перше, неспроможність багатьох родин навіть середнього статку сплачувати платню за навчання; по-друге, уряд сам протидіяв реформі через обіжники, зокрема, "циркуляр про кухарчиних дітей", а також наказ, що узаконував закритий характер підготовчих класів [4, с.13].

Віддаючи належне педагогічним здібностям дівчат, уряд сприяв введенню в навчальний курс середніх жіночих шкіл курсу педагогіки та наданню ученицям прав викладати в початковій школі та нижчих трьох класах середньої школи ряду предметів. Так, освіта стала першою сферою діяльності, до якої у великих масштабах залучалися жінки. Особливо велике значення це мало для тих осіб жіночої статі, що мусили самі себе утримувати, адже свідоцтво про закінчення гімназії, єпархіального училища чи інституту давало їм можливість влаштуватися на роботу в освітній заклад.

Реформа жіночої освіти в середині XIX ст. спричинила виникнення всестанових відкритих жіночих шкіл: гімназій, прогімназій, приватних закладів, фахових училищ. Саме в другій половині XIX ст. відбувається найбільш активний процес поширення мережі середніх жіночих закладів. У більшості жіночих шкіл була поширена практика заснування іменних стипендій, а також звільнення від платні за навчання певної кількості учениць, завдяки чому значна кількість малозабезпечених родин отримала можливість дати своїм донькам середню освіту.

Педагогічний процес у вищезгаданих школах було спрямовано на виховання освічених матерів, турботливих дружин та гарних господарок. Відповідно до цієї мети було складено програми навчання, до яких входили такі предмети як Закон Божий, російська мова, французька мова, чистопописання, історія, географія, арифметика, фізика, природознавство, гігієна, педагогіка, рукоділля, танці, музика та малювання. В деяких закладах вивчали ще й риторику, міфологію, логіку, грецьку, німецьку, англійську мови. Викладання загальноосвітніх предметів в середніх жіночих школах мало суто практичний характер [4, с.15].

Головними заходами морально-виховного впливу на вихованок середніх жіночих закладів були молитви, читання та пояснення законовчителем Євангелія, відвідування церковних богослужінь, урочисті акти, святкові доповіді та літературно-музичні вечора. А найбільш поширеними покараннями були повчання, зауваження, догани, позбавлення обіду, заборона брати участь в розважальних заходах тощо.

Становленню системи жіночої освіти, зокрема на Волині сприяли традиції виховання та навчання, сформовані у X - XVI ст. православним духовенством, а також досвід доби релігійного протистояння (1569-1773 рр.), який відобразив реформаторські ідеї щодо освіти жінок.

Перша третина XIX ст. на Волині характеризується, з одного боку, появою певних позитивних тенденцій у галузі жіночої освіти, з іншого - рядом обмежень щодо її розвитку. Важливим стає розростання мережі парафіяльних шкіл (від 28 у 1805 р. до 85 - у 1808 р.), що теоретично збільшувало можливості сільських дівчат на здобуття початкової освіти. Натомість серед заможних верств намітилась тенденція до зростання потреби в елітарній жіночій освіті. Саме тому особливо актуальною стала проблема кадрового забезпечення освіти і можливості підвищення соціального статусу жінки. Були введені, запропоновані ще Едукаційною комісією, інститут жіночого "ефорату" (ради поважних дам, які здійснювали нагляд за жіночими закладами) і система приватних жіночих пансіонів для підготовки гувернанток.

Слід зазначити, що серед представниць вищих верств населення популярними були домашня та пансіонна форми навчання і виховання. Селянки, міщанки і незаможні шляхтянки навчалися у школах (дяківках, парафіяльних, приватних, для дітей державних селян) та фундушевих училищах (відкривались польськими поміщиками на основі пожертвованого ними річного внеску -

"фундушу"), але число їх було незначним. Всупереч статутним вимогам дівчата отримували початкову освіту поруч із хлопцями, створивши особливий тип початкової школи - змішані церковно-парафіяльні училища.

З другої половини XIX ст. безпосередньому контролю МНО підлягала розгалужена мережа середніх, неповних середніх та початкових жіночих і змішаних навчальних закладів Волині: Житомирська жіноча гімназія з початковим училищем, Рівненська жіноча гімназія, 9 приватних жіночих гімназій, 3 міських чотирикласних училища (за Положенням 31 травня 1872 р.), 28 міських двокласних училищ (за Положенням 26 травня 1869 р.), 17 двокласних і 19 однокласних парафіяльних училищ (за Статутом 1828 р.), 6 двокласних і 70 однокласних сільських училищ (за Положенням 1874 р.), 90 сільських двокласних училищ (за Інструкцією 4 червня 1875 р.), 441 однокласне училище (за Положенням 26 травня 1869 р.), училище при Житомирському сирітському будинку, 280 іновірних шкіл у німецьких колоніях, 13 приватних училищ 1-3 розрядів, 24 єврейських приватних училища 2 і 3 розрядів (за Положенням 13 листопада 1844 р.) та суботня жіноча школа в Житомирі [3, 10].

У цей же час духовним відомством були створені середні навчальні заклади принципово нового типу - єпархіальні й духовні жіночі училища - та обґрунтовано їх специфіку: неодмінна орієнтація на виправдання станової ієрархії суспільства, забезпечення гармонійності співіснування її різномірних компонентів, встановлення православної ідеологічної доміанти в Південно-Західному краї. Однак на початку XX ст. волинське духовенство виявилось неспроможним утримувати найширшу в регіоні мережу початкових шкіл (80 % від усіх нижчих навчальних закладів). Щоб не втратити державні субсидії на освіту, духовенство оголосило головною рисою церковної школи, особливо жіночої, домінування виховних цілей над дидактичними, позбавляючи себе у такий спосіб відповідальності за низький освітній рівень сільського населення.

Постанова Тимчасового уряду від 24 квітня 1917 р. про створення гімназій, прогімназій і реальних училищ для спільного навчання дітей обох статей розірвала замкнутість системи жіночої освіти, вводячи її у режим інерційного існування. Змішані освітні заклади пропонували краще адаптований до нових соціально-політичних умов варіант організації навчання й виховання, проте не знищували окремої жіночої освіти, що продовжувала існувати як альтернативна. У 1919 р. більшовицьким урядом України всі жіночі навчальні заклади було закрито.

Основними напрямками професійної освіти волинянок були педагогічний, медичний, сільськогосподарський, комерційний та мистецький. З усіх видів суспільно-корисної діяльності волинських жінок найпопулярнішою була педагогічна, а тому найширшою в губернії виявилась мережа педагогічних навчальних закладів, діяльність яких контролювалась МНО й духовним відомством. Характерними особливостями жіночої педагогічної освіти зазначеного періоду були русифікація та ідеологізація навчально-виховного процесу; звуження обсягу навчальних дисциплін порівняно з чоловічими навчальними закладами; обмеженість прав і гарантій випускниць; домінування нижчої професійної ланки; високий рівень громадсько-благодійної участі.

Професійно-технічна й сільськогосподарська освіта жінок стали розвиватись на Волині лише на початку XX ст. Основи сільськогосподарських знань були включені до курсу волинських початкових шкіл (наприклад, при Новоставицькій жіночій второкласній школі проводились заняття з городництва, бджільництва й садівництва). При всіх середньоосвітніх жіночих закладах обов'язковими стали уроки рукоділля.

Розвиток у краї медичної жіночої освіти був зумовлений критичною ситуацією у галузі медичного обслуговування населення. Уряд звернув увагу на покращення практичної підготовки фахівців, дозволив спільне навчання у середньому медичному закладі - земській школі фельдшерів і фельдшерниць-акушерок у Житомирі, запровадив з метою підготовки нижчого медичного персоналу систему медичного екстернату.

Становлення позашкільної освіти на Волині кінця XIX - початку XX ст. Л. М. Єршова вважає періодом актуалізації проблем,

формування підходів і шляхів їх подолання, часом зародження основних форм і методів культурно-освітньої роботи. Найдавнішим і найбільш чисельним різновидом позашкільних жіночих установ були дівочі притулки. Лише в Житомирі функціонували притулки для бідних дівчаток, сирітський притулок "Vincenty a Paulo", будинок для дівчат Житомирського товариства добротності, 2 притулки для бідних прихожих дітей Волинського товариства виховання й захисту дітей, Житомирський сирітський будинок тощо. Головна мета закладів полягала у забезпеченні дівчат-сиріт релігійним вихованням, навчанні їх елементарної грамоти та формуванні найнеобхідніших професійних навичок [3, с.12].

Різноманітні громадські й політичні об'єднання (Волинське товариство виховання й захисту дітей; Житомирське товариство захисту жінок; українське просвітительське товариство "Просвіта"; дівоче коло таємного гуртка "Учнівська Польська Корпорація"), які характеризувались високим рівнем активності жінок (Людмила Волошка, О.К. Левчанівська, В.Я. Морозова, О.М. Орловська, Олена Пчілка, Леся Українка), були засобом консолідації населення краю в боротьбі за вирішення гострих соціальних проблем, пов'язаних з організацією захисту материнства й дитинства та підвищення соціального статусу жінки.

У Галичині характерною особливістю розвитку жіночого руху в період 1884-1914 рр. стало зосередження організаційної і культурно-освітньої праці жінок-українок у великих містах краю, де діяли жіночі товариства "Клуб русинок", "Кружок українських дівчат" (м.Львів), "Жіночий кружок" (м.Коломия), "Жіноча читальня" (м.Долина) та ін., що впливало на пробудження національної свідомості та політичної активності неширокого кола жінок-інтелегенток. Важливим напрямом їх практичної діяльності ста-

ла опікунко-виховна праця: допомога соціально-незахищеним категоріям дітей шляхом відкриття та ведення бурс, сирітських захистів, вакаційних осель, дешевих кухонь.

До кінця XIX ст. в Галичині не існувало жодної державної вищої, середньої та професійної української дівочої школи. Створені на теренах Галичини державні учительські жіночі семінарії (Краків, Львів, Перемишль) були польськими або двомовними (утраквістичними), залишався низьким соціально-професійний статус жінки-учительки, домінувала тенденція до концентрації учительок на нижчих шаблях службової ієрархії тощо. Це призвело до відкритого наступу на національну освіту активної протидії з боку громадськості Галичини, зокрема Українського педагогічного товариства "Рідна школа", яке виступило головним ідеологом масштабної акції і залучило до участі у створенні системи українського приватного шкільництва і його розбудові прогресивну частину українського жіноцтва [2, 10].

Таким чином, передумовами розгортання активної діяльності жіночих товариств, визначних діячок жіночого руху в ділянці професійної підготовки були: незадовільна організація шкільного навчання українських дівчат на теренах Західної України, недостатня кількість народних і виділових шкіл; нижчий рівень навчально-виховного процесу в діючих державних жіночих початкових школах і їхня (переважно) антинародна спрямованість; офіційне обмеження середньої та вищої освіти жінок; відсутність українських закладів для фахової освіти жіночої молоді тощо. Участь жінок в утвердженні системи профпідготовки регіону є підтвердженням еволюційних процесів у жіночому русі, який пройшов шлях від окремих просвітницьких заходів серед членів до активної систематичної педагогічно-просвітницької роботи в широких масах населення.

Література

1. Аніщенко О.В. Розвиток професійної освіти жінок в Україні (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Олена Валеріївна.Аніщенко. – К., 2000. – 22 с.
2. Івах С.М. Проблеми українського шкільництва у жіночому русі Галичини (80-ті роки XIX – 30-ті роки XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Світлана Михайлівна Івах. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
3. Єршова Л.М. Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець XVIII — початок XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Людмила МихайлівнаЄршова. – К., 2002. – 22 с.
4. Сухенко Т.В. Середня жіноча освіта в Україні (XIX - початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук 07.00.01 «Історія України» / Тамара Вікторівна Сухенко. – К., 2001. – 20 с.

Автор статті розглянула проблеми організованого женского движениия Западной Украины до возникновения различных типов учебных и воспитательных учреждений.

Ключевые слова: женское движение, школьництво, практическая деятельность, женские учреждения.

The author of the article has considered the problems of the organized woman movements of Western Ukraine before the origin of different types of the educational and educator establishments.

Keywords: scholasticism, practical activity, societies, woman establishments, educational disciplines.